

Крисанов Д.Ф., д-р екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ДЕРЖАВНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ВИСОКОЯКІСНИХ ТА БЕЗПЕЧНИХ ПРОДУКТІВ ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ

Розкрита роль держави у формуванні та реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення дітей до трьох років високоякісним та безпечним дитячим харчуванням. Проаналізовано економічні інструменти стимулювання та агрохімічні умови вирощування високоякісної та екологічно чистої аграрної сировини, необхідної для виробництва продуктів дитячого харчування, та обґрунтовані практичні пропозиції, спрямовані на поліпшення та нарощування випуску продуктів дитячого харчування з метою забезпечення дотримання фізіологічних норм споживання.

Виробництво високоякісних і безпечних харчових продуктів є наслідком вимогою часу і вирішення цієї проблеми належить до числа найпріоритетніших завдань, які постали перед Українською державою у зв'язку з її вступом до СОТ. У найбільш загальному вигляді проблемами якості продукції займалися такі видатні вчені із світовим ім'ям як В.Демінг, Дж.Джуран, К.Ісікава, Ф.Кросбі, А.Фейгенбаум та ін. [1–4]. Що ж стосується вітчизняної наукової школи якості, то вона сформувалася на початку 90-х рр. і її основні положення знайшли своє відображення в наукових працях Ю.В.Бібіка, Р.В.Бичківського, П.Я.Калити, В.А.Камінського, П.А.Орлова, Л.М.Стиренко, М.І.Шаповала, В.В.Якубовського та ін. [5–11]. Серед російських вчених у сфері якості важливе значення мають праці В.Г.Версана, О.В.Гличева, Г.Р.Кремньова, М.Л.Кричевського, В.Ю.Огвоздіна, В.В.Окрепілова, К.М.Рахліна, Л.Є.Скріпко, І.І.Чайки та ін. [12–19]. Основні підходи базуються переважно на практичних проблемах створення та упровадження систем управління якістю на підприємствах, їх сертифікації на відповідність міжнародним стандартам, зокрема ДСТУ ISO 9000:2000, ДСТУ ISO 14000, НАССР, ДСТУ ISO 22000:2007. Водночас значна увага приділена питанням результативності та ефективності впровадження систем управління якістю, а також впливу цього чинника на конкурентоспроможність вироблюваної продукції.

Однак, незважаючи на гостроту проблеми якості та безпеки харчової продукції, суперечності між деклараціями органів державного управління і практикою функціонування підприємств харчової промисловості, поза увагою науковців залишається поки що пошук ефективних важелів і механізмів стимулювання виробника за випуск конкурентоспроможної продукції на внутрішньому та зовнішніх продовольчих ринках. До того ж, як свідчить практика, якість кінцевого продукту значною мірою залежить від дотримання пока-

зників якості та безпеки вхідної сировини та інших компонентів. Найбільше просунулись на цьому шляху у виробництві продуктів дитячого харчування, від дотримання показників якості та безпеки якого залежить повноцінний фізичний розвиток дітей молодшого віку. Крім того, проблема забезпечення дитячого населення України молодшого віку високоякісними та безпечними харчовими продуктами набуває важливого самостійного значення, оскільки вже тривалий період часу внаслідок різних причин вона все більше загострюється. У цьому зв'язку метою статті є:

- оцінювання ситуації із випуском продуктів дитячого харчування та аналіз причин, що гальмували вирішення цієї проблеми у 1990–2000 рр.;
- узагальнення чинників і передумов, при дотриманні яких гарантується виробництво екологічно чистої сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування;
- аналіз чинної системи стимулювання агровиробників за виробництво екологічно чистої сировини, її впливу на динаміку випуску продуктів дитячого харчування та обґрунтування напрямів її удосконалення;
- оцінювання ситуації із забезпеченням дитячим харчуванням дітей віком до трьох років, що проживають у сільській місцевості;
- розроблення пропозицій, спрямованих на забезпечення збільшення обсягів вирощування екологічно чистої сировини та нарощування випуску продуктів дитячого харчування, повнішого задоволення потреб дітей віком до трьох років у продуктах дитячого харчування.

Оцінювання ситуації у сфері дитячого харчування. Одним з найважливіших пріоритетів державної політики у сфері відтворення демографічного потенціалу країни виступає забезпечення грудних дітей (до одного року) та дітей раннього віку (від одного до трьох років) продуктами дитячого харчування. Вирішення цієї проблеми вже має самостійну для умов незалежної України історію, однак до цього часу вказане завдання не розв'язане, а тому вимагає повернення до його розгляду з різних позицій, зокрема:

- визначення структури продуктів дитячого харчування та її збалансування з фізіологічними потребами організму дитини в продуктах харчування, виходячи з їх хімічного складу та енергетичної цінності;
- оцінювання можливостей вітчизняної індустрії дитячого харчування щодо освоєння випуску продукції дитячого харчування в асортименті та обсягах відповідно до фізіологічних потреб дітей згаданого віку;
- оцінювання можливостей аграрного сектора щодо виробництва високоякісної та екологічно безпечної продовольчої сировини (молока, фруктів, ягід, зернових, риби тощо), придатної для виробництва продуктів дитячого харчування;
- аналізу компонентів рецептур продуктів дитячого харчування, які є обов'язковими, поряд з основною сировиною тваринного та/або рослинного походження;

– оцінювання земель сільськогосподарського призначення щодо відповідності їх вимогам, які висуваються до спеціальних сировинних зон з виробництва аграрної сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування;

– законодавчого та нормативного забезпечення розвитку індустрії дитячого харчування, виробництва відповідної сировини, випуску продуктів дитячого і дієтичного харчування та забезпечення ними відповідних контингентів дитячого населення;

– стимулювання виробництва продуктів дитячого харчування та сировини для їх випуску з боку держави як важливої передумови дотримання виконання основних вимог Закону України "Про дитяче харчування" [20] та ін.

Для цілей нашого дослідження особливого значення набувають останні позиції наведеного вище переліку, оскільки їх аналіз дозволить розкрити механізм та інструменти державного стимулювання виробництва високоякісної та безпечної продовольчої сировини і продуктів дитячого харчування, окремі елементи якого, у разі необхідності, можна було б поширити й на інші сектори або види економічної діяльності харчової промисловості. До того ж Україна, перебуваючи на шляху повномасштабного вступу до СОТ у другому півріччі 2008 р., змушена буде повністю відкрити свої кордони для імпорту продукції з країн-членів цієї організації. В цьому зв'язку перед нею на повен зріст постає проблема, з однієї сторони, використання всіх доступних форм захисту власного продовольчого ринку від можливого масштабного імпорту аналогічної продукції, а з другої – розроблення та запровадження всіх дозволених засобів та інструментів стимулювання виробництва високоякісної та екологічно чистої продовольчої сировини і харчових продуктів і на цій основі підвищення їх конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому продовольчих ринках.

Передумови та вимоги щодо виробництва екологічно чистої сировини. Необхідно підкреслити, що до виробництва та обігу продуктів дитячого харчування висуваються надзвичайно жорсткі вимоги, пов'язані з гострою необхідністю унеможливлення випадків порушення встановлених санітарних, екологічних, санітарно-епідеміологічних норм, параметрів безпечності та мінімальних специфікацій якості, що затверджуються центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства. Зазначимо, що "мінімальні специфікації якості – характеристики якості, встановлені у вигляді органолептичних, хімічних, біологічних та фізичних характеристик харчового продукту, яким повинен відповідати певний харчовий продукт для того, щоб вважатися придатним для споживання людиною протягом його терміну придатності" [21]. Ці норми, параметри та специфікації при їх безумовному дотриманні гарантують високоякісне та безпечне харчування

грудних дітей та дітей раннього віку, задоволення їх потреби в необхідних для організму дитини поживних речовинах та енергетичній цінності.

Зважаючи на необхідність дотримання жорстких вимог при виробництві продуктів дитячого харчування, доречно звернути увагу на те, що воно розпочинається ще на етапі відбору сільськогосподарських товаровиробників для вирощування високоякісної та безпечної продовольчої сировини. З цією метою до недавнього часу було чинним "Положення про спеціальні сировинні зони для виробництва сільськогосподарської продукції" [22], а з кінця 2007 р. – "Порядок надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виробництва продуктів дитячого та дієтичного харчування" [23].

Згідно з згаданим вище Порядком, статус спеціальної сировинної зони (далі – ССЗ) з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування, надається за умови, якщо сільськогосподарські угіддя за критеріями та нормативними показниками відповідають встановленим вимогам до ССЗ. Зазначені вимоги розробляються і встановлюються спеціалізованими науково-дослідними установами та відображені в документі, що носить назву "агроекологічне обґрунтування ССЗ". Що ж стосується загальних умов, то вони включають такі вимоги:

- розміщення на землях сільськогосподарського призначення та ведення агрохімічних паспортів полів і земельних ділянок;
- віддаленість від промислових та інших об'єктів, які можуть забруднювати навколишнє природне середовище, а також автомобільних доріг і залізниць із інтенсивним рухом транспорту;
- високий рівень природної родючості ґрунтів;
- відповідність сировини, яка тут вирощується, санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого та дієтичного харчування, обов'язковим параметрам безпечності та мінімальним специфікаціям якості;
- відповідність кормів для тварин вимогам безпечності та якості;
- дотримання вимог ветеринарної медицини щодо стану здоров'я тварин і санітарно-гігієнічних умов утримання;
- реєстрація виробника сировини у відповідному державному органі ветеринарної медицини.

З метою унеможливлення виникнення випадків отримання сировини, що не буде відповідати встановленим вимогам, у ССЗ забороняється:

- здійснювати виробництво тваринницької продукції із застосуванням гормональних та інших препаратів штучного походження;
- вирощувати і використовувати генетично модифіковані організми рослинного та тваринного походження.

У разі необхідності в ССЗ можуть використовуватися пестициди та агрохімікати природного походження за спеціальними технологіями. Це має

забезпечити виробництво аграрної сировини, що відповідає обов'язковим санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого та дієтичного харчування. Статус спеціальної сировинної зони у разі дотримання всіх умов видається виробникові сировини за відповідним рішенням регіональних органів державного управління строком на п'ять років. Реєстр ССЗ веде центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики.

Згідно з наказом Міністерства аграрної політики України [24], виданим на виконання Закону України "Про дитяче харчування" [див. 20] та постанови КМУ "Про затвердження Порядку про надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування" [див. 22], було затверджено порядок надання статусу ССЗ та покладена відповідальність на:

- державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів "Центр-держродючість" – розроблення удосконаленої методики агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення для надання статусу ССЗ;
- Інститут агроєкології УААН – здійснення аналізу матеріалів та підготовку агроєкологічного обґрунтування на відповідність сільськогосподарських угідь виробників сировини статусу ССЗ;
- Національну асоціацію виробників дитячого харчування, молочноко-нсервної та сокової продукції "Укрконсервмолоко" – ведення реєстру виробників сировини, яким в установленому порядку надано статус ССЗ та ін.

Зазначимо, що станом на 1 березня 2008 р. офіційний статус спеціальної сировинної зони, згідно з даними Національної асоціації "Укрконсервмолоко", було вже надано понад 50 виробникам рослинної та/або тваринної сировини (тобто, сільськогосподарським підприємствам).

Такий детальний аналіз умов і вимог щодо виробників сировини і сільськогосподарських угідь, на яких вона буде вирощуватися, потрібен з метою усвідомлення, що: якість і безпека аграрної сировини формується ще на етапі відбору земельних ділянок, рослинна продукція з яких буде безпосередньо використовуватися для виробництва продуктів дитячого та дієтичного харчування, або ж корми з неї – для згодовування худобі, від якої будуть отримувати молоко- чи м'ясосировину, і яка також буде використовуватися на ці ж цілі. Необхідно підкреслити, що аграрна сировина, що буде використана на потреби виробництва продуктів дитячого та дієтичного харчування, попередньо проходить жорстку лабораторну перевірку на відповідність національним стандартам якості і безпеки по кожному її виду і лише при умові їх дотримання вона надходить безпосередньо на переробку. Власне переробне виробництво є перестанком ланкою в продовольчому ланцюзі по виробництву продуктів дитячого і дієтичного харчування, а останньою з них – організація системи її обігу, тобто транспортування, зберігання та інші дії, пов'язані з переходом права власності чи володіння (продаж, обмін, дарування).

Водночас необхідно зазначити, що за оцінками фахівців Укрметртест-стандарту [25, с. 9], на сьогодні єдині обов'язкові параметри безпечності дитячого харчування та, насамперед безпечності сировини, що використовується для виробництва дитячого харчування, а також допоміжних засобів і матеріалів для виробництва та обігу дитячого харчування спеціалістами Міністерства охорони здоров'я в Україні не розроблені і не затверджені. Відсутній перелік мінеральних речовин і вітамінів, які дозволяється використовувати у виробництві продуктів дитячого харчування, не встановлені вимоги їх чистоти, не регламентовані максимальні та мінімальні межі їх застосування. Практично немає жодного вітчизняного виробника чи імпортера, який знає ті мінімальні специфікації якості, яких треба дотримуватися.

Законом "Про дитяче харчування" [див. 20] встановлено, що продовольча сировина, що використовується для виробництва продуктів дитячого харчування, не повинна містити гормональних та ветеринарних препаратів, важких металів, пестицидів, радіонуклідів, штучних барвників, генетично модифікованих організмів та інших небезпечних речовин. Однак ці вимоги не конкретизовані, як і не розроблені та не затверджені методики контролю залишків біопрепаратів у продовольчій сировині. Отже, більшість положень згаданого вище закону на практиці взагалі не виконується.

На нашу думку, враховуючи прискіпливу увагу науковців і практиків до організації продовольчого ланцюга по виробництву та споживанню продуктів дитячого і дієтичного харчування, є підстави для висновку про те, що за принципами організації та безперервності оцінювання ситуації (показників якості і безпеки) в кожній ланці цього ланцюга (агрохімічні умови і технології вирощування аграрної сировини, її збирання і транспортування, зберігання і промислового перероблення, розфасування і пакування готової продукції, надходження в торговельну мережу й інші пункти реалізації, адаптованості до фізіологічних вимог конкретної групи споживачів цієї продукції), недопущення далшого просування продукції при її невідповідності встановленим вимогам, ця система управління в перспективі за умови усунення зазначених вище негараздів і розбіжностей може бути сертифікована на відповідність гармонізованому національному стандарту ДСТУ ISO 22000:2007 "Система керівництва безпекою харчових продуктів. Вимоги" (чинний з 01.08.2007 р.). Зазначимо, що кількість підприємств у світі, які її вже упровадили, обчислюється кількома сотнями, а в Україні налічується більше двох десятків.

Структура продуктів дитячого харчування. Необхідно підкреслити, що вітчизняна промисловість дитячого харчування випускає близько 80 найменувань продуктів для харчування дітей [26], які умовно можна розділити на сім відмінних між собою груп, зокрема:

а) сухі адаптовані молочні суміші – замінники материнського молока;

- б) сухі продукти на молочній і зерновій основі;
- в) рідкі та пастоподібні молочні продукти;
- г) консерви для профілактичного та лікувального харчування дітей з залізодефіцитною анемією;
- д) продукти овочеві та овоче-фруктові з підвищеним вмістом бета-каротину для дитячого та лікувально-профілактичного харчування;
- ж) консерви фруктові та овоче-фруктові для профілактичного харчування вагітних жінок, матерів-годувальниць та дітей раннього віку;
- з) продукти для харчування дітей на зерновій основі.

У запропонованій структурі продуктів дитячого харчування, як правило, виділяють дві великі групи: на молочній основі та плодоовочеві консерви. Що стосується продуктів дитячого харчування на молочній основі, то структура і динаміка їх випуску наведена в табл. 1.

Таблиця 1

**Структура і динаміка виробництва продуктів дитячого харчування
на молочній основі, тис. т**

Назва продукції	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2007 р., % до:	
							1990 р.	2000 р.
1. Рідкі та пастоподібні молочні продукти для дітей раннього віку	15,0	12,232	1,787	3,593	3,967	6,504	43,4	364,0
2. Сухі молочні суміші для дітей раннього віку	24,7	5,249	2,611	3,423	4,245	4,205	17,0	161,0
Всього вироблено	39,7	17,481	4,398	7,016	8,812	10,709	27,0	243,5

Джерело: складено і розраховано за даними Держкомстату України та внутрішніми даними Національної асоціації "Укрконсервмолоко" за відповідні роки.

Наведені цифри свідчать про те, що найнижча точка спаду виробництва продуктів дитячого харчування на молочній основі була пройдена в 2000 р. – 4,4 тис. т. Однак, незважаючи на збільшення випуску в 2000-ні роки в 2,5 раза – до 10,7 тис. т, відставання від 1990 р. обраховується майже в 3,7 раза. До того ж в 2007 р. 35,5% цієї продукції було випущено в м. Києві, в 2006 р. – лише 16,8%. Це пояснюється тим, що спеціалізоване підприємство "Салюс" починає виходити на проектну потужність (у 2007 р. – 70%).

Випуск продукції зазначеної асортиментної групи дитячого харчування в Україні раніше забезпечувався двома спеціалізованими підприємствами – ВАТ "Балтський молочноконсервний комбінат дитячих продуктів" (Одеська область) і ВАТ "Хорольський молочноконсервний комбінат дитячих продуктів" (Полтавська область). Їх загальна потужність становить 24400 т/рік, що може повністю задовольнити потреби дитячого населення країни в цій продукції. Однак у 2002 р., коли було вироблено 7 тис. т продукції, показник використання потужностей цих підприємств становив трохи більше 13%, у тому

числі на Балтському МККДП – менше 5%, на Хорольському – близько 19%. Такі низькі темпи використання наявних технічних потужностей стали наслідком декларативного характеру політики держави щодо стимулювання виробників екологічно чистого сирого молока, придатного для виробництва спеціальних продуктів дитячого харчування – Уряд ще в 2000 р. поставив завдання забезпечити виробників молочного дитячого харчування якісною сировиною, а сільгоспвиробникам – виплачувати дотації за продаж молока [27]. Однак лише у 2001 р. держава заборгувала агровиробникам – постачальникам екологічно чистого молока – понад 1,2 млн грн дотацій і це значною мірою підірвало їх довіру до держави. До того ж лише половина проданого агровиробниками молока відповідала вимогам виробництва, які висуваються до сировини для виготовлення продуктів дитячого харчування.

У цьому зв'язку доречно розкрити *механізм виплати державних дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продане ними молокопереробним підприємствам екологічно чисте молоко* для виготовлення спеціальних продуктів дитячого харчування [28]. Кошти на ці потреби виділяються з Державного бюджету України на підтримку виробництва продукції тваринництва і рослинництва щорічно в межах 6 млн грн із розрахунку 240 грн за одну тону екологічно чистого молока. Цього бюджету достатньо для закупівлі 25 тис. т молока, що забезпечить щорічне виробництво 4,1 тис. т дитячих сухих молочних сумішей.

Дотації надаються виробникам усіх форм власності, які розташовані в спеціальних сировинних зонах, визначених у встановленому порядку, та мають відповідний сертифікат якості. Молокопереробні підприємства приймають від сільськогосподарських виробників екологічно чисте молоко і окремо виписують приймальні квитанції за формою № ПК-3 з позначкою "для дитячого харчування". У них, крім ваги, якості та вартості такого молока, закупленого за договірними цінами, окремим рядком визначають суму дотації, що належить агровиробникам, виходячи із обсягу закупленої продукції та розміру встановленої дотації.

Оскільки основним постачальником екологічно чистої молокосировини в сировинній зоні Хорольського МККДП є особисті селянські господарства, то з метою безперебійного забезпечення виробництва сировиною було реалізовано такий підхід: практично щоденно група молоковозів вирушає в прилеглі сільські райони для завантаження молокосировини на приймальних пунктах молока. Такі пункти створені в багатьох селах і сюди здають молоко власники особистих селянських господарств, де утримується по 1–3 дійні корови. Кожні десять днів лабораторія при молокоприймальному пункті проводить відбір проб молока по кожній тварині, від якої приймають молокосировину, окремо з метою проведення необхідних лабораторних аналізів щодо його якості та без-

печності. Для цього проби молока поступають в центральну заводську лабораторію Хорольського МККДП, де і проводяться необхідні аналізи.

Скалося так, що в ланцюзі "виробник молока – молокопереробне підприємство" виникла додаткова ланка – посередник, який приймає від населення молоко на молокоприймальному пункті, а потім реалізує його Хорольському молококонсервному комбінату. Посередник кожні десять днів отримує кошти за продане молоко від комбінату, а кожен місяць – державну дотацію на обсяг реалізованого молока і, в свою чергу, розраховується з молоковиробниками. Шляхом маніпулювання показниками якості та безпечності молока, закупівельною і продажною цінами посередники на цьому формують свої доволі немалі доходи і непогано живуть за рахунок молоковиробників. Кардинальному поліпшенню цієї ситуації сприяло б створення на основі добровільного об'єднання молоковиробників молочарського або ж молочарсько-переробного кооперативу, який функціонував би на безприбутковій основі. Однак сучасний менталітет селянства такий, що, дотримуючись принципу "аби гірше не було", агровиробники змирилися з існуючим становищем.

Повертаючись до механізму стимулювання державою виробників екологічно чистого молока, звернемо увагу на те, що молокопереробні підприємства щомісяця складають реєстри приймальних квитанцій на прийняте від агротоваровиробників екологічно чисте молоко для виготовлення спеціальних продуктів дитячого харчування за формою № ПК-3. У зазначених реєстрах по кожному окремому агровиробнику наводиться перелік виписаних квитанцій, вказується скільки одержано екологічно чистого молока та розраховується сума дотації за окремий місяць. Реєстр підписується директором і головним бухгалтером молокопереробного підприємства та скріплюється печаткою. Зазначений реєстр та надані платіжні доручення є підставою для перерахування коштів з рахунку молокопереробного підприємства, відкритого у відділенні Державного казначейства за його місцезнаходженням, на державні дотації сільськогосподарським виробникам за продане екологічно чисте молоко. Молокопереробні підприємства щомісяця (але не пізніше 10 числа наступного за звітним місяця) подають Міністерству аграрної політики України довідки про надходження екологічно чистого молока та використання коштів на державні дотації агровиробникам. На підставі зазначених вище довідок Міністерство аграрної політики подає до Державного казначейства розподіл коштів на державні дотації за напрямом КФК 160305 "Підтримка виробництва продукції тваринництва та рослинництва". Одержані кошти на державні дотації за виробництво екологічно чистого молока агровиробники відображають у складі доходу (виручки) від реалізації продукції. Що ж стосується особистих селянських господарств, які продають екологічно чисте молоко, то згідно з Законом України "Про особисте селянське господарство" [29], одержані державні дотації за продане екологічно чисте молоко не обкладаються податком. Зазначимо, що відповідальність за

достовірність звітності та цільове використання екологічно чистого молока, за яке виплачено державні дотації, несуть керівники і головні бухгалтери молоко-переробних підприємств.

Доречно зазначити, що рівень державних дотацій за екологічно чисту сировину практично не змінювався вже впродовж 7–8 останніх років. На нашу думку, це є потужним гальмом, яке не тільки стримує, але й провокує агровиробників до зменшення реалізації екологічно чистого молока підприємствам по випуску продуктів дитячого харчування як результат відсутності економічної зацікавленості. За 2000-ні рр. ціна на сире молоко зросла більше ніж удвічі, а тому, відповідно, повинен зрости і рівень державних дотацій за продане екологічно чисте молоко.

Водночас існує група рідких та пастоподібних молочних продуктів, зокрема: молоко пастеризоване, молоко стерилізоване для немовлят, молоко стерилізоване вітамінізоване, кефір для немовлят, дитячі біфі- та вітамінізовані кефіри, дитячі сирки, вершки та сири для немовлят тощо. Майже весь перелічений асортимент адаптованих молочних рідких продуктів та пастоподібних сумішей виготовляє лише один завод у Києві – ВАТ "Завод дитячого харчування "Салюс". Він розпочав свою роботу з травня 2003 р., його потужність становить 15 т рідкої молочної та пастоподібної продукції за зміну, оснащений сучасним імпортним комплектним устаткуванням. Крім того, в шести областях України (Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Одеська, Полтавська, Чернігівська) створено спеціалізовані цехи та дільниці на міських молокозаводах, які випускають обмежений асортимент згаданої вище продукції в межах не менше 5 т за зміну. Решта регіонів, а також переважна більшість сільських районів не мають можливості забезпечувати дитяче населення цією продукцією. Це надзвичайно складна проблема, оскільки вказаний асортимент продукції не може зберігатися тривалий період часу, тобто повинен бути використаний в термін 1–3 дні. Вирішення цієї проблеми, як свідчить зарубіжний досвід, можливе шляхом створення за рахунок бюджетних коштів мережі спеціалізованих мікропідприємств по випуску продуктів дитячого харчування в більшості сільських адміністративних районів, надання їм спеціалізованого транспорту для своєчасного доставляння рідкої молочної та пастоподібної продукції дитячому населенню по місцю його проживання. Після введення в експлуатацію таких мікропідприємств з метою їх подальшого використання за призначенням вони на певних умовах могли б бути передані малим підприємницьким структурам. Мережа таких підприємств у сільській місцевості працювала б на умовах самоокупності або ж з певною дотаційною підтримкою за рахунок місцевих чи державного бюджетів. Це було б дійсно раціональне і ефективне вирішення проблеми забезпечення сільських і міських дітей рідкою молочною продукцією.

Техніко-технологічна база молокопереробних підприємств і напрями її модернізації. Випуск спеціалізованої продукції дитячого харчування, за умови безперебійного забезпечення екологічно чистою сировиною, залежить, головним чином, від рівня технологічності та стану матеріальної бази згаданих вище (Балтського і Хорольського) молокопереробних підприємств. Оскільки зазначені підприємства були споруджені ще за часів Радянського Союзу і дотепер їхнє технологічне обладнання повністю не оновлювалося, а тільки ремонтувалося або ж лише окремі елементи устаткування замінювалися на більш сучасні, то воно має високий ступінь морального і фізичного зносу. Подібне устаткування в Україні та інших країнах СНД не випускається і тому дуже гостро постає питання надання кредитів на пільгових умовах для розширеного, а головне – інноваційного відтворення основних засобів цих підприємств.

Уперше держава звернула увагу на цю проблему ще в 1992 р. – розпорядженням Кабінету Міністрів України [30], Мінфіну України за рахунок залишку коштів республіканського позабюджетного фонду стабілізації економіки на кінець 1991 р. було дозволено виділити 40 млн крб. на проведення реконструкції Хорольського молочно-консервного комбінату дитячого харчування асоціації "Дитяче харчування". Однак унаслідок різних причин і запізнення із виділенням коштів їх в повному обсязі використати не вдалося. Пізніше, за даними Хорольського комбінату, протягом 1996–2002 рр. Кабінет Міністрів прийняв ряд постанов, у яких передбачалося виділення коштів на технічну модернізацію, зокрема: 1999 р. – 9,5 млн грн, 2000 р. – 6 млн грн, 2001 р. – 840 тис. грн, 2002 р. – 7 млн грн – однак жодна з цих постанов не була виконана. За таких обставин ставиться під сумнів можливість виконання завдань щодо забезпечення дитячого населення спеціальними продуктами дитячого харчування.

Вирішення цієї проблеми, на нашу думку, полягає в розробленні державної (або національної) цільової програми, спрямованої на формування та розвиток системи дитячого харчування (сировина, виробництво та обіг продукції) за такими параметрами, які б дозволяли забезпечити відповідні контингенти дитячого населення (до трьох років), включаючи дітей, що проживають у сільській місцевості, необхідними спеціальними продуктами. При цьому не можна обмежуватися лише наданням державних дотацій на закупівлю екологічно чистого молока та пільгових кредитів на модернізацію технологічного устаткування. Вже зараз вартість дитячих молочних продуктів така, що купувати їх не спроможні багато сімей з дітьми, а тому ціни на них необхідно знижувати з використанням різних інструментів [31, 32]. Молокопереробні підприємства ж, у свою чергу, не можуть знижувати ціну нижче рівня граничної рентабельності виробництва (хоча воно є і малорентабельним, і збитковим), оскільки повинні дбати про модернізацію виробництва. Отже, унормування двох суперечливих вимог – висока якість продукції та її доступність для низькоплатоспроможних

соціальних груп населення, які мають дітей – повинно стати одним із важливих завдань держави [див. 32]. Друга сторона цієї медалі – територіальна доступність продуктів дитячого харчування для малих, дрібних і навіть поодиноких контингентів сільських дітей. Ця проблема поки що до кінця не розроблена навіть на теоретичному рівні, а якщо говорити про практичний, то він закінчується районними центрами, невеликими містами, а в окремих випадках – і великими сільськими поселеннями. Як один із можливих варіантів – це державне замовлення на продукцію дитячого харчування з відповідною оплатою з державного бюджету та подальшим забезпеченням спеціальних контингентів дитячого населення такими продуктами за пільговими цінами або ж, у виняткових та деяких інших випадках, безкоштовно. Це що стосується сухих молочних сумішей тривалого зберігання.

Забезпечення дітей іншою продукцією дитячого харчування. Друга велика група дитячої продукції – плодоовочева, тобто дитячі плодоовочеві консерви та фруктові соки (табл. 2). Параметри їх якості та безпеки регулюються ДСТУ 4008–2001 [33].

Таблиця 2

Динаміка і структура виробництва плодоовочевих продуктів дитячого харчування, млн умовних банок

Назва продукції	1995 р.	1999 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2007 р., % до:	
						1995 р.	1999 р.
1. Дитячі плодоовочеві консерви	12,123	3,873	4,052	2,877	2,895	23,9	74,7
2. Дитячі соки	6,958	1,998	1,387	188,517	18,837	270,0	942,8
Разом	19,081	5,871	5,439	191,394	21,732	370,2	113,9

Джерело: складено і розраховано за даними Держкомстату України та внутрішніми даними Національної асоціації "Укрконсервмолоко" за відповідні роки.

Особливо значні обсяги овоче-фруктових консервів для дитячого харчування були відмічені в 1989 р. – понад 180 млн умовних банок, а вже всі наступні роки відмічалася падіння виробництва, і лише практично з 2003 р. відбувається його збільшення. В найгірші 1996–2002 рр. випуск овочевих та фруктових консервів становив близько 4% від рекомендованої норми. Використання виробничих потужностей у цей період також становило в межах 2,1–2,6% від діючих, а до того ж спостерігалася їх помітне скорочення – з 151,1 млн умовних банок в 1994 р. до 126,5 млн умовних банок в 2001 р. (на одну шосту частину – 16,3%).

Основними виробниками дитячого харчування на плодоовочевій основі є такі спеціалізовані підприємства: ВАТ "Сімферопольський консервний завод ім. 1 Травня"; ТОВ "Південний консервний завод дитячого харчування" (м. Херсон); ТМ "Карапуз" (Херсонська область); ТОВ "Сандора" (м. Миколаїв); ВАТ "Одеський консервний завод дитячого харчування", а також ВАТ "Володимир-Волинський консервний завод" (цех дитячого харчування), ТМ "Пуп-

сік" (Волинська область). У зв'язку з тим, що до 2007 р. ТОВ "Сандора" спеціалізувалося на випуску дитячих соків, мало місце різке нарощування їх випуску – з майже 1,4 до 188,5 млн умовних банок, тобто в 136 разів. Однак унаслідок неузгодженості в ціновому питанні воно перейшло на випуск продукції для дорослого населення, що мало своїм наслідком скорочення випуску продукції дитячого харчування майже на порядок – до 18,837 млн умовних банок у 2007 р. Отже, ціновий фактор, а точніше його неврегульованість на державному рівні відіграли надзвичайно негативну роль у різкому звуженні виробництва продукції дитячого харчування на плодоовочевій основі.

У цьому зв'язку необхідно звернути увагу і на забезпечення зазначених вище підприємств плодоовочевою сировиною. Сьогодні менше 10% реалізованих овочів і менше п'ятої частини реалізованих плодів і ягід надходить на промислову переробку в Україні. Скорочення поставок сировини на переробку до того ж поєднується з погіршенням якості овочевих і плодових культур. Крім того, при дотриманні технологічних вимог переробного виробництва свіжі плоди та овочі стають малоприсдатними або взагалі непридатними для їх консервування (розварювання та розтріскування плодів і коренеплодів, зміна забарвлення тощо). Зазначимо, що проблему можна вирішити шляхом створення спеціальних сортів і розроблення і випробовування адекватних технологій вирощування плодів і ягід, придатних для виготовлення продукції дитячого харчування на плодоовочевій основі [див. 32]. Зазначимо, що хоча вирощування екологічно чистої плодоовочевої сировини розміщено переважно в південних районах України, однак відсутність стимулювання за її вирощування не викликає особливого інтересу в її виробників. Отже, в систему державного стимулювання необхідно включити і виробників екологічно чистої плодоовочевої сировини, яка використовується для випуску плодоовочевих консервів і дитячих соків.

Певний інтерес викликає і виробництво дитячого харчування на борошняній основі.

Як свідчать наведені в табл. 3 статистичні дані, виробництво дитячого харчування на борошняній основі має нестабільний характер і за чотири роки зменшилося в шестеро, незважаючи на 2004 р. – рік значного нарощування виробництва.

Таблиця 3

Випуск дитячого харчування на борошняній основі, т

Область	Фактично за рік:				2007 р., % до 2003 р.
	2003 р.	2004 р.	2006 р.	2007 р.	
Київська	203	719	0	0	0
Одеська	14	10	45	29	207,1
Херсонська	0	0	0	7	0
<i>Всього</i>	<i>217</i>	<i>729</i>	<i>45</i>	<i>36</i>	<i>16,6</i>

Джерело: складено і розраховано за даними Держкомстату України, внутрішніми даними Національної асоціації "Укрконсервмолоко" за відповідні роки; Моніторинг виробничо-фінансової діяльності підприємств і організацій за 2004 рік (заключні дані). Ч. III. – К.: Мінагрополітики України, 2005. – С. 120.

Як зазначалося вище, негативну роль щодо скорочення виробництва відіграла цінова неврегульованість цього питання.

Висновки. Оскільки є всі підстави розглядати випуск продукції дитячого харчування як соціальний проект, а ніж комерційний, то держава повинна більш глибоко і всебічніше включитись у розв'язання цієї проблеми та виробити й застосувати ефективні економічні важелі. Серед них:

- поширення впливу інструментів державного стимулювання за виробництво екологічно чистої сировини на агровиробників, що постачають плодовоовочеву сировину для випуску продуктів дитячого харчування;
- індексування державних дотацій за продажу екологічно чистої сировини відповідно з індексом цін на аналогічні продукти;
- забезпечення пільговими кредитами, а при потребі – і безповоротними позиками підприємств по випуску продуктів дитячого харчування, на потреби інноваційно-технологічної модернізації виробничої бази;
- створення в сільській місцевості мережі мікропідприємств по випуску продуктів дитячого харчування на рідкій молочній і пастоподібній основі для забезпечення сільських дітей віком до трьох років повноцінним дитячим харчуванням. При цьому передбачити передачу мікропідприємств малим підприємницьким структурам з метою їх подальшої експлуатації за цільовим призначенням.

Важливим інструментом вирішення проблем, що накопичилися в сфері дитячого харчування стало б розроблення спеціальної національної програми з відповідною деталізацією завдань і напрямів її реалізації, обрахуванням потреби в коштах та обґрунтуванням джерел інвестиційних ресурсів для забезпечення їх виконання.

При цьому регулювати виробництво продукції дитячого харчування доцільно за допомогою державного замовлення на неї, включаючи контролювання і регулювання цін, адресний розподіл продукції по установах групового утримання дітей, безоплатного забезпечення цією продукцією дітей малозаможних верств населення. Вимагає швидкого урегулювання і проблема ввізного мита на імпортні інгредієнти, що використовуються при виробництві вітчизняних продуктів дитячого харчування.

Водночас необхідно пришвидшити розробку сучасної нормативної бази, яка стосується продукції дитячого харчування та продовольчої сировини, що використовується для її виробництва, зокрема [див. 25]:

- сформулювати та затвердити обов'язкові параметри безпечності дитячого харчування та продовольчої сировини, що використовується для її виготовлення, а також допоміжних засобів і матеріалів;

- розробити і затвердити мінімальні специфікації якості продуктів дитячого харчування і сировини, допоміжних засобів і матеріалів для виробництва та обігу дитячого харчування;
- розробити і затвердити методики контролю залишків біопрепаратів у продовольчій сировині;
- розробити і затвердити державні стандарти на дитяче харчування і сировину, що використовується для його виробництва;
- розробити технічний регламент, що встановлює вимоги до маркування дитячого харчування тощо.

Подальше зволікання із вирішенням цієї проблеми супроводжується розбалансуванням і звуженням ролі і значення вітчизняної індустрії дитячого харчування і це матиме своїм наслідком заповнення українського ринку продуктів дитячого і дієтичного харчування аналогічною іноземною продукцією.

Література

1. Джуран Дж.М. Все о качестве: зарубежный опыт. Вып.2. Высший уровень руководства и качества. – М., 1993. – 458 с.
2. Деминг В. Едвардс. Выход из кризиса. – Тверь: Альба, 1994. – 498 с.
3. Исиакава К. Японские методы управления качеством: Сокр. пер. с англ. / Научн. ред. и авт. предисл. Гличев А.В. – М.: Экономика, 1998. – 216 с.
4. Фейгенбаум А. Контроль качества продукции: Сокр. пер. с англ. / Авт. предисл. и научн. ред. Гличев А.В. – М.: Экономика, 1986. – 471 с.
5. Библик Ю.В. Преимущества сертификации продукции и системы управления качеством по международным стандартам // Вісник ХДЕУ. – 2000. – № 3 (15). – С. 53–55.
6. Бичківський Р.В. Управління якістю: Навч. посібник. – Львів: ДУ "Львівська політехніка", 2000. – 329 с.
7. Калита П.Я. Системы качества и международные стандарты ISO серии 9000. – Ч. 1: Общий обзор. – К.: УАК; МЦК "ПРИРОСТ", 1995. – 69 с.; Калита П.Я. Системы качества и международные стандарты ISO серии 9000. – Ч. 2: Общие рекомендации по разработке, внедрению и сертификации качества. – К.: УАК; МЦК "ПРИРОСТ", 1996. – 92 с.
8. Камінський В.А. Технічне регулювання: концептуальні напрями реформування // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2004. – № 6. – С. 7–11.
9. Орлов П.А. Менеджмент качества и сертификации продукции: Учебн. пос. – Х.: ИД "ИНЖЕК", 2004. – 303 с.
10. Стиренко Л.М. Методичні підходи до впровадження та забезпечення функціонування систем менеджменту якості на підприємстві // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: Зб. наук. пр. – Х.: ХДУХТ, 2007. – Вип. 1 (5). – С. 576–588.
11. Шаповал М.І. Менеджмент якості. Підручник. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2003. – 475 с.
12. Версан В.Г. Интеграционное управление качеством, сертификация: Новые возможности и пути развития. – М.: Изд-во "Акад. информ.", 1994. – 376 с.
13. Гличев А.В. Основы управления качеством. – М.: Изд-во АМИ, 1998. – 478 с.
14. Кремнев Г.Р. Управление производительностью и качеством: 17-модульная программа для менеджеров "Управление развитием организации". Модуль 5. – М.: "ИНФРА-М", 1999. – 312 с.
15. Кричевский М.Л., Минько Э.В. Качество и конкурентоспособность. – СПб: Питер, 2004. – 268 с.

16. *Огвоздин В.Ю.* Управление качеством. Основы теории и практики: Учебн. пособие. – М.: Изд-во "Дело и сервис", 1999. – 160 с.
17. *Окрепилов В.В.* Управление качеством: Учебн. для вузов. – 3-е изд., доп. и перераб. – СПб: ОАО "Изд-во "Наука", 2000. – 912 с.
18. *Рахлин К.М., Скрипко Л.Е.* Методология класификации затрат на качество // Стандарты и качество. – 1997. – № 3. – С. 49–51.
19. *Чайка И.И., Аршакуни В.Л.* Системы качества, основанные на принципах ХАССП: разработка и сертификация // Стандарты и качество. – 2001. – № 5–6. – С.137–139.
20. Закон України "Про дитяче харчування" від 14.09.2006 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
21. Закон України "Про безпечність та якість харчових продуктів і продовольчої сировини" від 06.09.2005 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
22. *Постанова Кабінету Міністрів України* "Про затвердження Положення про спеціальні сировинні зони для виробництва сільськогосподарської продукції" затверджено від 26.06.1996 р. № 679. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
23. *Постанова Кабінету Міністрів України* "Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування" від 03.10.2007 р. № 1195. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
24. *Наказ Міністерства аграрної політики України* "Про надання статусу спеціальних сировинних зон" від 18.10.2007 р. № 746. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
25. *Шатаєва Т., Московська Н.* Чи корисна в раціоні дитини "Сьомга з картоплею" // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 49. – С. 9.
26. *Постанова Кабінету Міністрів України* "Про перелік вітчизняних продуктів дитячого харчування, операції з продажу яких молочними кухнями, спеціалізованими магазинами та куточками, які виконують функції роздаточних пунктів, звільняються від обкладання податком на додану вартість, та Порядок продажу цих продуктів" від 8.09.1997 р. № 996. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
27. *Постанова Кабінету Міністрів України* "Про заходи щодо забезпечення дітей повноцінними продуктами харчування і виробами дитячого асортименту, стимулювання вітчизняного виробництва та реалізації зазначених товарів" від 06.09.2000 р. № 1389. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
28. *Наказ Міністерства аграрної політики України та Міністерства фінансів України* "Про затвердження Порядку використання бюджетних коштів на виплату державних дотацій сільськогосподарським товаровиробникам усіх форм власності за продане ними молокопереробним підприємствам екологічно чисте молоко для виготовлення спеціальних продуктів дитячого харчування" від 21.05.2001 р. № 133/241. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
29. Закон України "Про особисте селянське господарство" від 15.05.2003 р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
30. *Розпорядження Кабінету Міністрів України* від 4 квітня 1992 р. № 194-р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
31. *Постанова Кабінету Міністрів* "Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)" від 25.12.1996 р. № 1548. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
32. *Постанова Кабінету Міністрів України* "Про додаткові заходи виробництва продуктів дитячого харчування" від 22.04.1997 р. № 383. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/>>.
33. *ДСТУ 4008–2001.* Консерви. Соки фруктові, овочеві та овоче-фруктові для дитячого харчування. Технічні умови. Чинний від 01.10.2001 р. – К.: Держстандарт України, 2001. – 34 с.